

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

ISSN 3030-3079

Volume 2 Issue 2
February
2024

USTOD AYNIY VA "G'IYOS-UL-LUG'OT"NING QO`LLANILISHI

NURILLAeva ZARINA
VAXIDOVA GULNOZA

SAMARQAND, SamDU tojik
filologiyasi va xorijiy sharq tillari kafedrasи

ARTICLE INFO

Received: 13th February 2024

Accepted: 13th February 2024

Online: 14th February 2024

KALIT SO'ZLAR

lug'at, kalima, Sadriddin Ayniy,
G'iyo's-ul-lug'ot, lug'atlarning
tuzulishi, qadimiy lug'atlar

ANNOTATSIYA

Maqolada ustoz Sadriddin Ayniyning mo'tabar lugatlaridan bo'lgan Muhammad G'iyo'suddinining "G'iyo's-ul-lug'ot"iga bo'lgan etibori, undan to'g'ri foydalanish usullari yoritilgan. Bugungi kunda barcha kitobxonlar qadimgi va ko'p jildli lug'atlardan foydalanishi mumkin, ammo ustoz Ayniy davrida bu nashrlarni topish muammo ekanligi aytib o'tilgan.

Muhammad G'iyo'suddinining "G'iyo's-ul-lug'ot"i (1827-1828-yillarda yaratilgan) O'rta Osiyo, Hindiston, Eron va Afg'onistonda ko'proq tarqalgan mashhur va nisbatan yirik asarlardan biri bo'lib, xalqlar orasida nufuzli obro'ga ega. fan va adabiyot. "G'iyo's-ul-lug'ot"da 17 mingdan ortiq lug'at maqolalari mavjud. [2].

Lug'atshunoslik tarixidan ma'lumki, ustoz Ayniy 1938-yilda "Hozirgi tojik adabiy tilining yarim mufassal lug'ati" [1] nomli lug'atini yozgan, hozir Ayniy "Kullyot"ining 12-jildini tashkil etadi. Ushbu lug'atning asl nusxasi yuqolgan. 1966-yilda lug'atshunos olimlar Hofiz Raufzoda va Kamol Ayniy mumtoz tojik adabiyoti to'plamida saqlanayotgan ustoz Ayniyning tarqoq qog'ozlari va tushuntirishlarini to'plab, o'qilishi mumkin bo'lgan lug'at holida xaridorlarga taqdim etgan.

Ustoz Ayniy mazkur lug'atni tayyorlashda ishonchli manba sifatida "G'iyo's-ul-lug'ot"dan foydalangan bo'lib, bu borada lug'at muqaddimasida shunday deyiladi: "Ushbu kitobning manbalari lug'at kitoblarining oxirgi ellik foizini tashkil etadi. Qadimgi lug'atlardan "G'iyo's-ul-lug'ot", "Burhoni kote" va mumtoz fors-tojik kitoblari, mening bu unchalik qisqa bo'limgan hayotim ichida, mening fikrim daftariga ko'milgan birinchi ellik foizi xalqning tirik tilidir.."

Ustoz Ayniy bu lug'at asosiy arab alifbosini bilmaydigan yoshlar va og'zaki tilni yaxshi tushunmaydigan yozuvchilar uchun ishlab chiqilganligini ta'kidlaydi:

"Ammo bu xilma-xil ehtiyojlar bilan mening qo'limda tojikcha lug'at ham yo'q, hattoki "G'iyo's-ul-lug'ot" va "Burhoni kote" kabi eski lug'at kitoblaridan bir nechta lug'atlar bo'lsa ham, juda ko'p odamlar orasida yoki

kutubxonalarda bir necha nusxada bo`lib undan yoshlar foydalanishi qiyin. Chunki birinchidan, ular arab alifbosida va arab alifbosi tartibida yoziladi. Ikkinchidan, ularning mazmunining aksariyati butunlay o'lik va ishlatilmaydigan lug'atlardir. Shuningdek, ularning ba'zilari o'zining dastlabki va lug'atlarda ifodalangan ma'nolarini yoqotib, hozirgi tojik adabiyotida boshqa ma'nolarni ham topgan".

Sadriddin Ayniyning "Tojik adabiy tili lug'ati" o'qituvchi tomonidan kitobxonlarning ana shu ehtiyojini qisman qondirish maqsadida ishlab chiqilgan.

Ustoz Ayniy yoshlidanoq so'z va iboralarning ma'nosini chuqur va to'g'ri tushunishga, ulardan foydalanishga alohida e'tibor bergan. Bu asarda qadimiy lug'atlar, jumladan, "G'iyo-s-ul-lug'ot" ham doim uning stolida bo'lgan. Rahim Hoshim qissasiga ko'ra, ustoz Ayniyning eng sevimli lug'atlaridan biri "G'iyo-s-ul-lug'ot" bo'lgan. Bugungi kunda tilimizda "to'liq huquq"ga ega bo'lgan bir qator "noma'lum" tojikcha atamalar ustozning sa'y-harakatlari bilan bugungi tilimizga kirib kelgan va bu ishda "G'iyo-s-ul-lug'ot" ma'lum bir yo'naltiruvchi rol o'ynagan. Bir kuni mubolag'asiz domla uni 20-30 marta ochib, varaqlab, so'zlarning ma'nolarini bir-biri bilan qiyoslab kerakli so'zni qidirdi. Kitob sahifalarining burchaklari ko'p varaqlaganidan qorayib ketdi. Rahim Hoshim ustoz Ayniyning lug'at boyligi haqida o'z xotirasini shunday keltiradi: bir paytlar ustoz "Tarjimon" so'zi haqida gapirgan edi, u aslida tojik-turzubon bo`lib, ikki tilni biluvchi va bir tildan matn yaratuvchi degan ma'noni bildiradi. Boshqa tilga va arab tiliga o'tish Tarjimonning shakli munosabatlarga kirishish edi. Bir necha oy o'tgach, ustoz bu so'zni qanday izohlaganini tekshirish maqsadida uning ma'nosini va talaffuzini so'radim, u bir necha oy oldin aytganlarini aniq aytib berdi, lekin suhbat tugagandan so'ng "G'iyo-s-ul-lug'ot"dan, doim stol ustida turgan lug'at bir xil so'zni topib o'qib chiqdi va xotirasining to'g'riliqiga ishonch hosil qilib, bu savolni ataylab berganimni payqandek ko'zoynagi ustidan menga qaradi[10].

O'tmishda tojik adabiyoti vakillari, shoirlar, she'r ixlosmandlari va umuman she'rxonlar orasida mashhur va qulay lug'atlardan biri bo'lgan "G'iyo-s-ul-lug'ot"ni yagona ishonchli lug'at manbai deyish mumkin va deyarli hech qanday shoir va hech bir xalq bu lug'atsiz bilimli emas edi. Bu fikrning to'g'riliqini T.Zehniyning "Xudomuziy yoki G'iyo-s-ul-lug'ot" maqolasida bergen ustoz Ayniy izohi ham tasdiqlaydi: bir so'zni izohlash jarayonida muallif o'zimizning sharhimizdan bo`lak boshqa lug'atlarga ham ishora qilib, izohini bergen. Domla, avvallari Buxoro madrasalarida 20 mingga yaqin shogird tahsil olgani, har bir mullaning qo'lida "G'iyo-s-ul-lug'ot" nusxasi bo'lganligi, shu sababdan bu lug'at Kogonda bir necha bor qayta nashr etilganini aytdi. Domla bu kitobning tili ravon va bugungi tojik tiliga yaqin ekanligini ta'kidlab, muallif Movarunnahrning talaffuzini ham tilga oladi".

Ustoz Ayniyning shogirdlaridan biri, adabiyotshunos "Farhangi zaboni tojikiy"ning muharrirlaridan biri Rahim Hoshim "G'iyos-ul-lug'ot" bilan tanishuviga shunday deydi: Men birinchi marta Samarqandda o'qigan maktabda "G'iyos-ul-lug'ot"ni shu maktabning asoschisi va katta o'qituvchisi, o'ta fazilatli inson – Mulla Abdulqodir Shakuriydan eshitganman. Kitoblari ko'p bo'lmasagan, bo`lsa ham biz shogirdlari e'tibor berganimizdek, uning eng qimmatli va zarur kitoblaridan biri "G'iyos-ul-lug'ot" edi. Agar she'r o'qilayotganda yoki suhbat chog'ida so'zning ma'nosi haqida bahs-munozara yuzaga kelsa, so'zni to'g'ri belgilash zarur bo`lsa, o'qituvchi kutubxonasining kalitini o'quvchilardan biriga berib, borib "G'iyos-ul-lug'ot" olib kelgin derdi. Uni ochganida esa (u) savolga qoniqarli javob topgandek, "jumboq"ni yechgandek bo'lardi va bizga aniq ma'lumot berardi". Bugun o'qituvchi va talabalarning "Farhangi zaboni tojikiy" (ikki jilddan iborat), "Tojik entsiklopediyasi" hamda kirill alifbosida "G'iyos-ul-lug'ot" va "Burhoni kote" kabi ko'p jildli nashrlardan foydalanishi ustoz Aynning orzu-umidlarining amalga oshishidan darakdir.

Adabiyot:

1. Айнӣ С. Куллиёт. ч.12. – Душанбе: Ирфон.-563 с.
2. Воҳидов А. Бо сухан ҷаҳоне биорост. – Самарқанд: Нашри ДДС., 2011.- 156с.
3. Воҳидов А. Аз таърихи фарҳангнигории форсу тоҷик. – Самарқанд. Нашри ДДС. 2019.
4. Капранов В.А. Дар бораи баъзе ҳусусиятҳои луғатҳои қадимаи тоҷикӣ (форсӣ). Шарқи сурҳ, 1997. №7, с.8.
5. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ ё таърихи татавvuри насри форсӣ. - Душанбе: Сабкшиносӣ, 2012.- 570 с.
6. Оранский, И.М. Введение в иранскую филологию.- М.:, 1960.-460 с.
7. HD Farxodzod, SJ Majitova. [Description of bukhara as the patriotic poem of Tajik-Persian poetry and the issues of remaining poetry](#). Journal of Critical Reviews, 2020.
8. Majitova S.J. Aminova D.Sh. [The linguistic significance of the father concept](#). Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595)
9. Nurulloeva Z.H. Detailed description of lexical items in "Strong Argument. DOI: [10.5958/2249-7137.2021.01068.5](https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.01068.5)
10. Раҳим Ҳошим. Сухан аз устодон ва дўстон. – Душанбе: Ирфон.1971.- 222 с.